

UOT 339.727

Xarici borcların iqtisadi təhlükəsizlik baxımından qiymətləndirilməsi

Qənbərov Fuad Əlinağlı oğlu*
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - xarici borcların iqtisadi təhlükəsizlik baxımından qiymətləndirilməsinin tədqiqi.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - xarici borcları ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından qiymətləndirmək üçün müəyyən edilmiş göstəricilər əsasında Azərbaycanın xarici borclarının təhlil edilməsi.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - xarici borcları, xüsusən də özəl sektorun xarici borclarını əks etdirən statistik məlumatların çatışmazlığı.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - xarici borcların idarəedilməsi sistemində mənbə kimi istifadə edilmə imkanı.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - xüsusi sektorun xarici borcları da daxil olmaqla müxtəlif göstəricilər əsasında Azərbaycan Respublikasının xarici borcunun makroiqtisadi təhlili.

Açar sözlər: *xarici borc, iqtisadi təhlükəsizlik, iqtisadi artım, xarici borcların idarə edilməsi*

1. Giriş

Xarici borc problemi xarici iqtisadi əlaqələr sistemində və onun tənzimlənməsi mexanizmində xüsusi yer tutur. Dünyanın bir çox ölkələrində xarici borclar daxil maliyyə mənbələrindən heç də geridə qalmır. Xarici borclar keçmişdə ancaq

*AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, AZ 1143. H.Cavid prospekti,31.
fuadh@rambler.ru

fövqalədə zəruri hallarda cəlb edilirdisə müasir dövrdə ölkələrin iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün əsas mənbə hesab edilir. Dünya praktikası göstərir ki, xarici borc keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici iqtisadi strategiyasının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Dövlətin xarici borclarının bir sıra səbəbləri var. Əsas səbəb dövlət xərclərinin daxili mənbələr hesabına qarşılanma bilinməməsi, tədiyyə balansındakı kəsir və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsidir. Qeyd edək ki, büdcə kəsirinin örtülməsi üçün ən geniş yayılmış vasitələrdən biri də xarici mənbələrdən cəlb edilmiş birbaşa kreditlərdir. Bu zaman kreditorlar qismində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları, xarici kommersiya bankları və digər subyektlər çıxış edə bilər. Bu məqsədlə xarici mənbələrdən cəlb edilmiş kreditlər dövlətin xarici borcu kimi xarakterizə olunur. Bu kreditlər də eyni məqsədlə alınmış əvvəlki kreditlər kimi adətən aşağı faizli və qısa müddətli olur. Sözü gedən kreditlərin qaytarılması əksər hallarda dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir. Bir çox hallarda bu zəmanət, borc alan dövlətin malik olduğu büdcə gəlirlərinin müəyyən bir hissəsinin borcların əsas və faiz məbləğlərinin ödənilməsinə ayrılması formasında mövcud olur. Bu cəhət borcalan dövlətin iqtisadi müstəqilliyini məhdudlaşdırmaqla yanaşı, dövlət büdcəsini bir sıra çətinliklərlə üzləşdirir. Çünki büdcədə dövlət borclarının, o cümlədən, xarici borc öhdəliklərinin təmin edilməsi ilə bağlı xərclər məcburi xarakter daşıyır. Buradan aydın olur ki, hər hansı bir dövlət cəlb etdiyi xarici borc vəsaitlərini cari xərclərin təmin edilməsi istiqamətində, qeyri-səmərəli şəkildə istifadə edərsə, bu, onun büdcə sistemini çətin vəziyyətə salmaqla yanaşı ölkə iqtisadiyyatının qeyri-sabitliyinə gətirib çıxara bilər.

2. Xarici borcların nəzəri və metodoloji mahiyyəti

Xarici borc ehtiyacını müəyyən etmək üçün bir sıra makroiqtisadi metodlar irəli sürülüb ki, bunların da içərisində ən mühümü 1966-cı ildə ABŞ iqtisadçıları H.B.Chenery və A.M.Strout tərəfindən irəli sürülən ikili açıq metodudur. Sərmayə-yığıcı metod və tədiyyə balans kəsiri metodunun əlaqələndirilməsindən yaradılan bu metod ölkənin xaricdən cəlb edəcəyi maliyyə ehtiyaclarını müəyyən edir. Bir ölkə iqtisadiyyatında mövcud qaynaqlar ölkə daxili istehsal (Y) və idxalın (M) cəmindən ibarətdir və bu məbləğ istehlak (C), sərmayə (İ) və ixracın (X) cəminə bərabər olmalıdır.

$$Y + M = C + \dot{I} + X \quad (1)$$

Həmçinin ölkə daxilində istehsal edilmiş ümumi gəlir istehlak (C) və yığıma (S) sərf edilməlidir.

$$Y = S + C \quad (2)$$

Əgər iki tənlik arasında əlaqə yaratsaq,

$$\dot{I} - S = M - X \quad (3)$$

alınar.

Beləliklə, investisiyalar və yığım arasındakı fərq cari hesablar balansı kəsirinə bərabər olur. Bu kəsirlərin örtülməsi üçün isə ya mövcud ehtiyatlardan istifadə edilməli, ya da ki, xaricdən borc alınmalıdır. Beləliklə də, ölkələr hədəflədiyi iqtisadi artımın əldə edilməsi üçün ehtiyac olan vəsaitləri daxili imkanlar əldə edilənə qədər, xaricdən sərmayə idxalını həyata keçirəcəklər [1, s. 8].

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bir çoxunda xarici borcların idarə olunmaz səviyyəyə gəlib çatması, 1982-ci ildə Meksikanın xarici borclarını ödəməyəcəyini bildirməsi xarici borcların məhdudlaşdırmağı dəstəkləyən tədqiqatçıların sayını çoxaltmışdır.

Bunun nəticəsi olaraq, xüsusilə, 1990-cı illərdə bir çox ölkələrdə tədiyyə balansında kəsirlər və böyük məbləğdə borclanmaların qarşısının alınması üçün xarici borcların azaldılması siyasəti həyata keçirilib. Məsələn, ABŞ-da büdcə qanunu qüvvəyə mindikdən sonra ABŞ-ın borc qalığının ÜDM-ə nisbəti 1995-ci ildəki 50 faizdən 2000-ci ildə 35 faizə düşmüşdür. 1992-ci ildə Avropa Birliyinə üzv olmaq üçün tələbləri müəyyən edən Maastrixt sazişinə görə birliyə üzv olmaq istəyən ölkələrdə bütün dövlət xərclərinin məbləğinin ÜDM-də xüsusi çəkisi 60 faizi keçməməlidir. İngiltərənin aldığı qərara görə xarici borclanma ancaq iri layihələrin həyata keçirilməsi üçün cəlb edilə bilər və xarici borc qalığı/ÜDM nisbəti 40 faizdən çox olmamalıdır [2. s. 13-18].

3. Azərbaycanca xarici borcların əsas mənbələri

Ölkənin maliyyə-kredit sisteminin sabitliyini və möhkəmliyini xarakterizə edən göstəricilərdən biri olan dövlət borcları Azərbaycanda “Dövlət borcu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu ilə tənzimlənir. Bu qanunda “Xarici dövlət borcu - Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun tərkib hissəsi olmaqla”, “Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidentləri ilə bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə borc” kimi müəyyən edilir [3].

Azərbaycanın indiyədək cəlb etdiyi kreditləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Birbaşa dövlətə verilən kreditlər. Bu kreditlər əsasən beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından hökumətin iqtisadi islahatları dəstəkləməsi üçün aldığı kreditlərdir. Məsələn, BVF-dən alınmış Stand-by, STF, ESAF və digər reabilitasiya kreditləri birbaşa dövlətə verilən kreditlərdir.
- 2) Dövlət təminatlı borclar. Bu borclara beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün alınmış güzəştli kreditlər. Məsələn, Beynəlxalq İnkişaf Agentliyindən alınmış neft sektoruna texniki yardım, Bakının su təchizatı, ərazilərin bərpa edilməsi üzrə pilot layihə və.s. üzrə alınan kreditlər bu təminatlı kreditlərdir.
- 3) Kommersiya kreditlər. Bu cür borclara müxtəlif təşkilatlardan investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün kommersiya şərtləri ilə alınmış kreditlər

aiddir. Bu Yaponiya Eksimbankı, kommersiya banklarının müxtəlif maliyyə təşkilatlarından aldığı kreditləri misal gətirmək olar.

- 4) MDB dövlətlərinə olan borclar. Bura Türkmənistan və Özbəkistana olan borclar aiddir.

Azərbaycanın xarici dövlət borcunun həcmi 2008-2009-cu illər ərzində 41,0 faiz artaraq 3,44 mlrd. ABŞ dollarına, adambaşına düşən xarici dövlət borcunun məbləği isə əksinə, 283,9 ABŞ dollarından 381,3 ABŞ dollarınadək və ya 34,3 faiz artıb. [4. s. 11, 5] 2010-cu ilin sonuna dövlət xarici borcunun həcmi 3857,3 mln ABŞ dolları, əhalinin hər nəfərinə düşən xarici borcun həcmi isə 428,7 mln ABŞ dolları təşkil edib [5]. Adambaşına düşən xarici borcların xüsusi çəkisinə görə Azərbaycan MDB ölkələri içərisində Özbəkistan istisna olmaqla, digər ölkələrdən xeyli aşağıdadır. Xarici borcun ÜDM-ə nisbəti 2009-2010-cu illər ərzində 8 faizdən 7,42 faizə düşüb [6]. 2009-cu il ərzində hökumət və dövlət qurumları tərəfindən cəlb olunan kreditlərin 90,9 faizə yaxını investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Investisiya layihələri üçün götürülən 3094,9 mln. ABŞ dolları məbləğində kreditin 39,7 faizi elektroenergetikanın, 25,9 faizi yol tikintisi və nəqliyyatın, 3,7 faiz i kənd təsərrüfatının, 4,5 faizi sosial sahənin və 6,1 faizi neft-qaz sektorunun payına düşür. İqtisadi islahatlar üçün cəlb edilən kreditlərin məbləği 344,9 mln. ABŞ dolları təşkil edib. Bu məbləğin 266 mln. ABŞ dolları Dünya Bankı, 78,9 mln. ABŞ dolları isə Beynəlxalq Valyuta Fondunun kreditlərinin payına düşür [5]. Azərbaycanda xüsusi sektorun cəlb etdiyi dövlət təminatı olmayan kreditlərin məbləği o qədər də yüksək deyil. Dünya Bankının statistik məlumatına görə, Azərbaycanda bu tip kreditlərin ümumi xarici borcda xüsusi çəkisi cəmi 12 faiz təşkil edir [6]. Azərbaycan bankları yaxın iki ildə xarici maliyyə qurumlarına təxminən 3,4 mlrd. ABŞ dollar kredit borcu ödəyəcəkdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2009-cu ilin sonuna Qazaxıstanın bütün özəl sektorunun ümumi xarici borcu 98 mlrd. ABŞ dollarıdır ki, bu da ümumi xarici borcun 89,8 faizinə bərabərdir. Rusiyada bu göstərici 65,7 faiz, Ermənistanda və Gürcüstanda müvafiq olaraq 29,6 faiz və 12,2 faiz təşkil edib [6].

3. Xarici borcları xarakterizə edən əsas göstəricilər

Ümumiyyətlə, xarici borclar ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından qiymətləndirilmək üçün bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Azərbaycan Respublikasının xarici borcunun makroiqtisadi təhlilinə dair cədvəldə (*bax: Cədvəl 1*) Azərbaycanın 1995-2009-cu illər arasındakı xarici borcu üzrə müxtəlif göstəricilərin dinamika verilməmişdir.

Ən əsas göstərici xarici borcların ÜDM-də xüsusi çəkisidir. Paris klubu üzvləri və beynəlxalq reyting təşkilatları xarici borcun səviyyəsini qiymətləndirmək üçün bu göstəricidən geniş istifadə edirlər. Bu göstərici ölkə iqtisadiyyatının borc yükünün səviyyəsini göstərir və maksimum olaraq 50 faizə qədər olmalıdır. Azərbaycanda bu

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikası xarici borcunun makroiqtisadi təhlili (mln. \$)

Göstəricilər	1995	2000	2005	2006	2008	2009	Maksimum hədd (faizlə)
Xarici borcun məbləği (mln ABŞ dolları)	321,0	1 328,0	2 042,8	2 586,0	4 314,5	4 864,9	x
ÜDM (mln ABŞ dolları)	3 052,5	5 272,6	13 245,4	20 982,3	46 258,2	43 019,4	x
Xarici borcun ÜDM-də xüsusi çəkisi (%)	10,5	25,2	15,4	12,3	9,3	11,3	50
Məl və xidmətlərin ixracının həcmi (mln ABŞ dolları)	851,7	2 058,5	8 336,2	13 954,5	32 133,9	22 583,0	x
Xarici borcun ixracda xüsusi çəkisi (%)	37,7	64,5	24,5	18,5	13,4	21,5	200
Büdcə gəlirləri (mln ABŞ dolları)	358,7	785,3	2 233,9	4 333,8	13 099,7	12846,4	x
Xarici borcun büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi (%)	89,5	169,1	91,4	59,7	32,9	37,9	250
Xarici borc servisi (mln ABŞ dolları)	10,1	129,9	233,5	270,8	292,4	397,5	x
Xarici borc servisinin ixracda xüsusi çəkisi (%)	1,2	6,3	2,8	1,9	0,9	1,8	30
Qısa müddətli xarici borcların ümumi xarici borc qalığında xüsusi çəkisi (%)	4,4	11,8	9,1	20,1	27,1	16,6	50
Valyuta ehtiyatları (mln ABŞ dolları)	250,0	691,4	1 800,0	4 369,0	18 555,4	20 263,8	x
Valyuta ehtiyatlarının xarici borcda xüsusi çəkisi (%)	77,9	52,1	88,1	168,9	430,1	416,5	10
Əhalinin sayı (mln nəfər)	7,6	8,0	8,4	8,6	8,8	8,9	x
Adambaşına düşən xarici borc (ABŞ dolları)	42,0	165,3	241,8	302,4	491,4	546,8	x

Mənbə: Dünya Bankının saytı- <http://databank.worldbank.org/>, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin saytı - <http://www.azstat.org/>, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytı- www.maliyye.gov.az, Azərbaycan Mərkəzi Bankının saytı- www.nba.az məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir.

göstərici son 3 ildə bir qədər artsa da (2009-cu ilin sonuna 11,3 faiz), 2000-ci illə müqayisədə təxminən 2,23 dəfə azdır və beynəlxalq təcrübədə qəbul edilən maksimum həddən dəfələrlə aşağıdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstərici Qazaxıstanda 3,3 dəfə Ermənistanda 56,6 faiz, Gürcüstanda 39,4 faiz, Rusiyada 8,9 faiz təşkil edir [6].

Xarici borc səviyyəsini qiymətləndirən digər bir göstərici xarici borcların mal və xidmətlərin illik ixracının həcminə nisbətidir ki, bununla da ölkənin illik cari borclarını ödəmək qabiliyyəti ölçülür. Dünya Bankı bu göstəricidən debitor ölkələrin təsnifləşdirilməsi zamanı istifadə edir. Bu göstəricinin 220 faizdən çox olması xarici borcların kritik, 132-220 faiz olduqda normal və 132 faizdən aşağı olduqda isə optimal səviyyədə olduğu ehtimal edilir. Ölkənin ödəmə qabiliyyəti reytingi üçün əsas təhlükə bu göstəricinin il ərzində 25 faiz artmasıdır. Cədvəldən görüldüyü kimi, Azərbaycanda bu göstərici 2008-ci ildə 13,4 faiz, 2009-cu ildə isə 21,5 faiz olmuşdur. Qeyd edək ki, 2000-ci illə müqayisədə bu göstərici 3,6 dəfə azalmışdır ki, bunun da əsas səbəbi neft ixracının artması hesabına ümumi ixrac olunan malların kəskin artmasıdır [6].

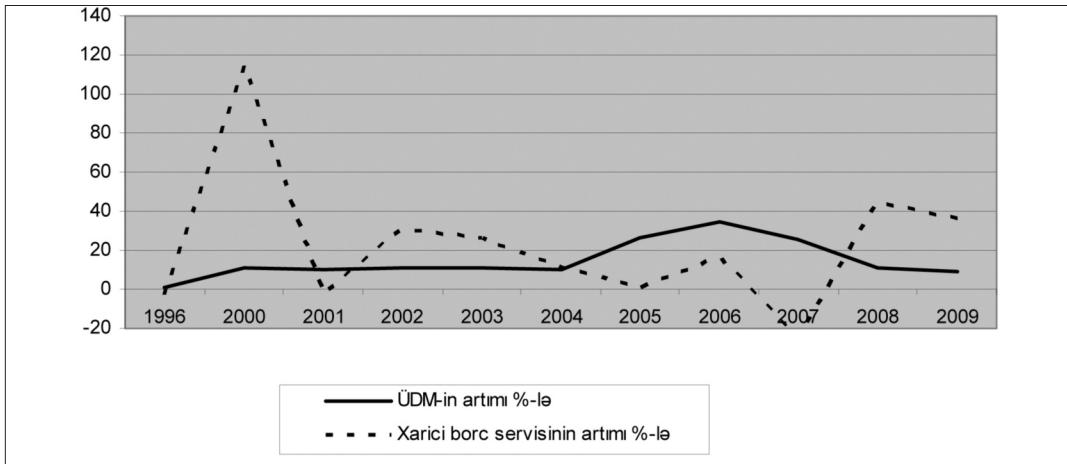
Xarici borcların səviyyəsini qiymətləndirən digər bir göstərici xarici borcların məbləğinin dövlət gəlirlərinə olan nisbətidir. Bu göstəricinin 2,5 dəfə çox olması ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün təhlükəlidir. Azərbaycanda bu göstərici də, əvvəlki illərlə müqayisədə dəfələrlə azalaraq 2009-cu ilin sonuna 37,9 faiz təşkil edib. Xarici borc riskini qiymətləndirən göstəricilərdən biri də, xarici borc servisinin ixraca nisbətidir. Dünya Bankı və BVF-nin qiymətləndirməsinə görə, bu göstəricinin 30 faizdən çox olması halında xarici borcların cəlb edilməsi məhdudlaşdırılmalıdır. Digər tərəfdən, əgər xarici borcların il ərzində qaytarılan məbləği büdcə gəlirlərindən 10 faiz çoxdursa, onda bu təhlükəlidir [7. s. 31]. 2009-cu ildə Azərbaycanda bu göstərici cəmi 1,8 faiz təşkil edib. Qeyd edək ki, 2009-cu il ərzində xarici borca xidmətlə əlaqədar xərclər 287,7 milyon manat olmuşdur. Bu göstərici son bir il ərzində 67,9 faiz artıb və onun 1/4 hissəsi borclar üzrə faizlərin ödənilməsinə sərf olunub. Dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına xarici borcun ödənilməsinə 117,9 mln. dollar xərclənib [6. s. 7]. Bu göstərici üzrə Azərbaycan Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələri arasında birinci yerdədir.

Müstəqil kredit reytingini müəyyən etmək üçün isə ölkənin valyuta ehtiyatlarının illik xarici borc ödənişlərinə nisbəti göstəricisindən istifadə edilir. Bu göstərici 10 faiz olduqda kritik sayılır. Bu göstəricinin illər üzrə artması təhlükəli hesab edilir [7. s. 31]. Ümumiyyətlə, 2000-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın qaytardığı xarici borcların məbləği ilbəl artmaqdadır. Əgər 1999-cu ilə qədər əsasən faiz borcları ödənidisə, sonradan əsas borclar da qaytarılmağa başlanılıb. Məsələn, 2005-ci ildə Azərbaycan xarici borc öhdəlikləri üzrə 97,2 mln. ABŞ dolları əsas borc və 39,0 mln. ABŞ dolları faiz borcu qaytardığı halda, 2009-cu ildə rəqəmlər artaraq müvafiq surətdə - 130,5 və 46,8 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir [9].

Xarici borcların cəlb edilməsində ən mühüm məsələ borcun səmərəli istifadə edilməsi və nəticədə əldə edilən gəlirin xarici borclara görə ödənəcək faizdən çox olmasını təmin etməkdir. Bu göstəricinin hesablanması üçün adətən il ərzində ÜDM-in artım faizi ilə xarici borc servisinin artım faizi müqayisə edilir.

Aşağıda 1996-2009-cu illər üzrə Xarici borc servisi və ÜDM-in dəyişmə templəri arasındakı əlaqəni əks etdirən qrafik verilib:

Qrafik: Xarici borc servisini və ÜDM-in dəyişmə templəri arasındakı əlaqə

Mənbə: Dünya Bankının saytı- <http://databank.worldbank.org/>, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin saytı - <http://www.azstat.org/>

Qrafikdən görüldüyü kimi 2008-ci ildən başlayaraq bu göstərici pisləşməyə başlayıb. Digər əsas göstəricilərdən biri il ərzində xarici borcların artan məbləğinin tədiyyə balansı kəsirindən çox və ya az olmasıdır. Xüsusilə 1997-ci ildə Latın Amerikasında baş vermiş maliyyə böhranı göstərdi ki, əgər il ərzində tədiyyə balansının kəsirindən çox xarici borclanma çox hallarda alınan borcun səmərəli istifadə edilmədiyinə əsas göstəricisidir. Bu göstəricinin hesablanması üçün tədiyyə balansı kəsiri və ya cari hesablar balansı kəsirinin il ərzində dəyişmə faizi ilə ümumi xarici borc qalığının dəyişmə faizi müqayisə edilir. Xarici borcların müddəti də önəm daşıyır. Əgər ümumi xarici borc qalığında qısa müddətli borcları xüsusi çəkisi uzunmüddətli borcların xüsusi çəkisindən çoxdursa ölkəni gələcəkdə borcların qaytarılması problemi ilə üzləşmə ehtimalı daha çoxdur. Azərbaycanın cəlb etdiyi xarici borcların müddətlərinə görə təhlili də göstərir ki, bu amil üzrə vəziyyət əlverişlidir. Cəlb edilən kreditlərin 52,7 faizdən çoxu 20 ildən daha çox müddətə və çox aşağı faizlərlə alınıb. Təxminən 31,9 faizi isə 10 ildən 20 ilə qədərdir. Çox kiçik bir hissə - 4,7 faizinin orta müddəti 5-10 il arasında, 6,1 faizi isə 5 ilə qədər qaytarılacaq [9].

Beynəlxalq müqayisədə əhalinin hər nəfərinə düşən xarici borcun da hesablanması mühüm əhəmiyyətlidir. Adambaşına düşən xarici borcun həcmi 1995-ci ildə 42,0, 2000-ci ildə 165,3, 2005-ci ildə 241,8, 2009-cu ildə isə 546,8 ABŞ dolları ol-

muşdur. Yəni 1995-ci ildən 2009-cu ilə qədər respublikada adambaşına düşən xarici borc 504,8 ABŞ dolları və ya təxminən 13 dəfə artmışdır. Bu göstərici üzrə Azərbaycanın vəziyyəti digər MDB dövlətləri ilə müqayisədə qənaətbəxş sayılır. Belə ki, 2009-cu ilin sonuna olan məlumata görə, əhalinin hər nəfərinə düşən xarici borc Qazaxıstanda 24387 ABŞ dolları, Ermənistanda 1600, Gürcüstanda 993 və Rusiyada 780 ABŞ dolları təşkil edib [6].

4. Nəticə

Qeyd edək ki, müxtəlif ölkələrdən və beynəlxalq təşkilatlardan cəlb edilən xarici borcların alınması prosesi qədər onların qaytarılmasının da dəqiq planlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici borclara xidmət göstərilməsi ilə bağlı az olsa belə, problemin yaranması ölkənin kredit reytingi üçün təhlükə yarada bilər. Azərbaycanın hələ ki, bu sahədə yaxın vaxtlarda problemi görünmür. 2012-ci ilin sonuna Azərbaycan xarici güclü suveren kreditorlardan birinə çevrilə bilər. Bu barədə beynəlxalq reyting agentliyi “Fitch Ratings”in məlumatında deyilir. 2011-ci ilin mayın 17-də “Fitch Ratings” beynəlxalq reyting agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli yerli və xarici valyutada reytingini “BBB” investisiya səviyyəsində saxlayaraq, reyting üzrə proqnozunu “Sabit”dən “Pozitiv”ə dəyişdirilməsi barədə qərar qəbul edib. Digər beynəlxalq maliyyə qurumları da ölkəmizin maliyyə siyasəti barədə belə müsbət rəyədir. Ancaq buna baxmayaraq, bir sıra problemlər mövcuddur ki, bunların aradan qaldırılması zəruridir. Bütövlükdə, Azərbaycanda xarici borcların idarə edilməsi prinsipləri təkmilləşdirilməlidir. Korporativ idarəetməyə gedilməli və “Dövlət borcu haqqında” Qanunda göstəriləni kimi dövlət zəmanəti ilə alınan borclar mümkün qədər az olmalıdır. Azərbaycanın hazırda problemlə borcları olmasa da, açıq qalmış borclar var ki, bu borcların bağlanması vacibdir. Maliyyə sahəsində hüquqi ekspertiza təkmilləşdirilməli və cəlb edilmiş ekspertlər dünya arbitraj məhkəmələrində mübahisəli borclar probleminə aydınlıq gətirməlidirlər ki, borc məsuliyyəti hansı halda dövlətə, hansı halda ayrı-ayrı şirkətlərə məxsusdur.

Əgər iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsi xarici mənbələr hesabına həyata keçirilirsə, o zaman gələcəkdə ölkənin maliyyə resursları dünya konyunkturundan asılı ola bilər. Məhz buna görə də, strateji baxımdan maliyyələşdiriləcək sahələrdə milli iqtisadi subyektlərin hökmran mövqe tutması üçün xüsusi mühit və şərait yaradılmalıdır.

Dünya təcrübəsinə görə xarici borcların belə səviyyəsi o qədər də təhlükəli olmasa da, ölkəyə kreditlər əvəzinə birbaşa investisiya cəlb edilməsinə üstünlük verilməlidir. Həm də götürülmüş kreditlərdən daha səmərəli, eyni zamanda, təyinatı üzrə istifadə olunmasına nail olunmalıdır.

Həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılı olması gələcəkdə problemlər yarada bilər. Neft konyunkturdan asılıdır və 2008-ci ilin sonlarından başlayaraq,

neftin qiyməti düşməyə başlayıb. Kifayət qədər ciddi hesablamalar aparılmalıdır ki, neft ehtiyatları tükəndikdən sonra böyük məbləğdə məcburi borclanmaya getməyə ehtiyac yaranmasın. Digər tərəfindən, borcların böyük bir qismi dövlətə məxsus təbii inhisarçılar tərəfindən idarə olunur. Gələcəkdə dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlər məhdudlaşdırılmalıdır.

Qeyd edək ki, xarici borcun idarə edilməsi ölkənin əsas funksiyalarından biridir. Xarici borcun idarə edilməsi siyasətinin məqsədi xarici maliyyələşdirmə mənbələrindən maksimum mənfəətlə istifadə etmək və bu zaman büdcə və tədiyyə balansı ilə bağlı makroiqtisadi çətinliklərə və problemlərə yol verməməkdir.

Bu zaman əsas məsələlərdən biri xarici borcun idarə edilməsinin kompleks sisteminin formalaşdırılmasıdır. Bu sistem xarici kreditləri və borcları izləməyə, borc vəziyyətinin təhlilini həyata keçirməyə imkan yaratmalıdır. Bu isə bir sıra dövlət orqanlarının birgə fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Xarici borclardan dövlət tənzimləməsinin əsas aləti kimi istifadə etmək dövlətdən borcların idarə edilməsi üzrə strategiyanın formalaşmasını tələb edir.

Xarici borcların idarə edilməsi aşağıdakıları əhatə edir:

- xarici borc üzrə dövlət siyasətinin formalaşması;
- dövlətin borclanma səbəblərinin müəyyən edilməsi;
- makro və mikro səviyyədə iqtisadiyata təsir imkanlarının öyrənilməsi.

Xarici borcların idarə edilməsində ən əsas məsələ ölkənin idarə edə biləcək borc yükünün müəyyən edilməsi və borc qalıqlarının nəzarətdə saxlana bilinməsi və dəqiq borclanma metodlarının müəyyən edilməsidir. Xarici borcların mənbələri, sektorlar üzrə bölgüsü, xüsusi sektorun borclanma yükü, cəlb edilmiş xarici borcların səmərəli istifadə edilməsi, risklərin qiymətləndirilməsi və xarici borc qalığının digər makroiqtisadi göstəricilərə uyğunluğu xarici borcların idarə edilməsində mühüm amildir. Xarici borcların idarə edilməsi ümumi maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla tədiyyə balans, pul-kredit sistemi və valyuta ehtiyatları ilə uyğunluğu daimi olaraq nəzarətdə saxlanmalıdır. Uzunmüddətli iqtisadi artım ssenariləri ilə xarici borc stokunda dəyişmələrin proqnozlaşdırılması davamlı olaraq həyata keçirilməli, hökumət bu sahədəki riskləri dəqiq qiymətləndirməlidir. Burada əsas məsələlərdən biri ölkədə pul-kredit siyasəti həyata keçirən Mərkəzi Bank və xarici borcların idarə edilməsi ilə birbaşa məşğul olan Maliyyə Nazirliyi arasında koordinasiyanın güclü olması və bu sferada səlahiyyətlərin dəqiq müəyyən edilməsidir. Xarici borcları idarə edilməsində xarici borc statistikasının dəqiq müəyyən edilməsidir. Burada əsas məsələ mövcud xarici borc yükü və gələcəkdə xarici borcların cəlb edilməsinin mümkün ehtimallarının müəyyən edilməsi, xarici borcların hansı valyutada alındığı və gələcəkdə borc servisinin hansı valyutada aparılacağına proqnozlaşdırılması da əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ayşegül Serap TURAN, Gelişmekte olan ülkelerde dış borç sorunu ve Kırgızistan örneği, Bişkek-2006, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisad Ana bilim Dalı, 162.s
2. Müslim Sarı, Dış borç yönetimi ve Türkiye uygulamaları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Ankara, Ekim 2004. 143 s.
3. "Azərbaycan" qəzeti, №173(4689), 7 avqust 2007.
4. Azərbaycan rəqəmlərdə 2010, Bakı: Nəşriyyat 2010 , 263 s.
5. <http://maliyye.gov.az/index.jsp?mod=2&id=15&lang=az> (10.10.2011) Azərbaycana xaricdən cəlb edilən kreditlər və onun strukturu barədə 1 aprel 2010-cu il tarixi vəziyyətinə məlumat, 1 yanvar 2011-ci il tarixinə Azərbaycan Respublikasının xarici dövlət borcu barədə məlumat
6. <http://databank.worldbank.org/>
7. Ahmat Turan Adıyaman, Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri, Sayıştay Dergisi, 2006 avqust-sentyabr Sayı:62.
8. Qlobal iqtisadi böhranın Azərbaycana təsirləri: yeni miflər yeni reallıqlara qarşı, Azərbaycan - Türkiyə İş Adamları Birliyi, Layihələr və Tədqiqatlar Şöbəsinin nəşri, 14 s.
9. www.maliyye.gov.az; Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytı
10. www.nba.az Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının saytı
11. <http://www.azstat.org> Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytı

Ганбаров Фуад Алинаги оглы

доктор философии по экономическим наукам, доцент, Институт Экономики НАН Азербайджана
fuadh@rambler.ru

**Оценка внешних долгов страны с точки зрения экономической безопасности
Аннотация**

Цель исследования - исследование оценивания внешних долгов с точки зрения экономической безопасности.

Методология исследования - системный подход, сравнительный анализ.

Результаты исследования - анализ внешних долгов Азербайджана на основании установленных индикаторов для оценивания внешних долгов с точки зрения экономической безопасности.

Ограничения исследования - нехватка статистических данных, отражающих внешние долги, включая также внешние долги частного сектора.

Практическая значимость исследования - возможность использования как источника в системе управления внешними долгами.

Оригинальность и научная новизна исследования - макроэкономический анализ внешнего долга Азербайджанской Республики на основе различных индикаторов, включая также внешние долги частного сектора.

Ключевые слова: *внешний долг, управление внешних долгов, экономический рост, экономическая безопасность*

Ganbarov Fuad Alinagi oğlu

Ph.D.of Economy Azerbaijan National Academy of Science Institute of Economy
fuadh@rambler.ru

**Evaluation of management system of external debts from point of view of economic safety
Abstract**

Purpose - investigation of foreign debts appraisal from economic security point of view.

Design/methodology – the system approach, the comparative analysis.

Findings - analysis of Azerbaijan foreign debts, based on the indicators determined for the foreign debts appraisal from economic security point of view.

Research limitations - lack of statistical information reflecting foreign debts, especially, private sector's foreign debts.

Practical implications - possibility of maintaining as a resource in the management system of foreign debts.

Originality/value – macro economic analysis of Azerbaijan republic foreign debts on the basis of various indicators, including private sector foreign debts, as well.

Keywords: *external debts, management system of external debt, economic growth, economic safety*

JEL Classification Codes: F34, F35, G18, G32

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 06.10.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 12.10.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 12.12.11.